

JANKO KRÁĽ — REVOLUCIONÁR A UTOPICKÝ SOCIALISTA

RÓBERT ROŠKO

I

Pri hodnotení Janka Kráľa a pri skúmaní jeho ideologického odkazu dopúšťame sa ešte stále tradičného a ničím neodôvodneného omylu. Najprv mechanicky priradíme Kráľa k Štúrovi, oháňajúc sa zaužívaným pojmom „štúrovska generácia“, a potom sa snažíme vystopovať v myslení a konaní oboch týchto predstaviteľov národného a protifeudálneho hnutia štyridsiatych rokov minulého storočia na Slovensku nezhody a rozdiely, akoby išlo práve a iba o akési nezhody a rozdiely. A i keď sa tu a tam ozvú hlasy, ochotné postaviť Kráľa na druhú stranu bariéry, ako sme to videli napríklad v Matuškovkej knihe *Vavriny nevädnuce*¹ alebo v Rosenbaumovom úvode k *Súbornému dielu Janka Kráľa*,² nevyznievajú tieto hlasy ani zďaleka tak presvedčivo, ako by sa to žiadalo. Tento fakt priznáva sám Matuška, keď na jednom mieste hovorí: „Súhrnnejšie, definitívnejšie, z marxisticko-leninského hľadiska ho zmerať — to ešte stále nemôžeme a nevieme, ešte stále krúžime okolo, ešte stále ostáva pre nás orieškom.“³ A tak kráľovský problém neprestal byť dodnes problémom a treba sa ním znova a znova zaoberať.

Táto neudržateľná situácia bola do určitej miery zapríčinená objektívnymi okolnosťami. Je dosť prekážok, sťažujúcich prácu tých, čo sa púšťajú do hodnotenia Janka Kráľa. Už to, že postrádame zaručené údaje z mnohých úsekov jeho života, vecí nijako neprospejeva. A potom je tu rozpätie rokov 1846—1847, ktoré je záhadnou bielou škvrnou na mape Kráľovho života. A nie je to nejaké bezvýznamné, ale práve najrozhodujúcejšie obdobie. Veď sú to roky, ktoré nasledovali po tom, čo Kráľ vystúpil proti politickému programu Štúrových Slovenských národných novín, roky, zakončené v marci 1848 dramatickým znovuobjavením sa Janka Kráľa na scéne rozvíjajúcej sa revolúcie. Je nesporné, že by sme sa dostali oveľa ďalej, keby sa nám podarilo odstrániť túto bielu škvrnu.

Druhá negatívna okolnosť, ktorá donedávna prekážala snahám vytvoriť si o Kráľovi správny a celistvý obraz, súvisí s mimoriadnymi osudmi jeho diela. Keď si uvedomíme, že temer celé toto dielo (až na niekoľko básní) vzniklo pred revolúciou, a keď to porovnáme s tým, koľko z neho vyšlo tlačou, najprv pred revolúciou, ale aj potom v ďalších rokoch a desaťročiach, zistíme, že to boli skutočne zlomky. No

¹ Matuška A., *Vavriny nevädnuce*, Bratislava 1953.

² *Súborné dielo Janka Kráľa*, T. Martin 1952.

³ Matuška A., c. d., 69, 70.

aj v inom smere je porovnanie zaujímavé. Boli uverejňované predovšetkým balady, kvet najranejšej Kráľovej mladosti, a ostali utajené tie básne, ba celý ohromný cyklus básní, kde už Kráľ nevystupuje ako baladik, ale ako silný mysliteľ a ideológ. Táto situácia sa zmenila iba nedávno, roku 1952, keď Pišútovou zásluhou vyšlo súborné Kráľovo dielo. Samozrejme, že za takýchto okolností sa ukázali mnohé názory zo starších čias neúplnými, mnohé falošnými a nepravdivými. Vo všetkom bolo treba začínať znova, aby portrét veľkého slovenského básnika neostal nedokončený.

Po roku 1952 pokúsili sa vyriešiť túto úlohu mnohí. S hodnotiacimi článkami mohli sme sa stretnúť na stránkach časopisov aj v poznámkach ku každému novému vydaniu Kráľových básní. Všetci, čo sa do tejto práce pustili, sústredili pozornosť na Kráľovu ideológiu, správne pochopiac, že práve tu sa v minulosti najviac skresľovalo. Ostáva však nepopierateľným faktom, že napriek dobrým snahám a zámerom sa dodnes nedošlo k želanému výsledku. Názory sa rôznia, ba často sú až zarážajúco protikladné.

Tento stav sa nevyhnutne odráža aj v praxi. Čitateľ, ktorý porovnáva úvahy o Jankovi Kráľovi s jeho dielom, s úžasom zisťuje, že mnohé časti tohto diela sa proste vymykajú z rámca hodnotiacich formuliek, stoja akosi vedľa nich a proti nim. Zostavovatelia sborníkov a výberov z Kráľovej poézie riešia to potom tak, že tendenčne vyberajú iba tie básne, ktoré korešpondujú s názormi na Kráľa a vynechávajú „problematické“ a „nezrozumiteľné“.

Nemienime rozoberať všetky názory, ktoré sa po roku 1952 objavili. Na dokreslenie toho, čo tu bolo povedané, postačí, keď si všimneme a porovnáme už uvedené dva články. Prvý napísal K. Rosenbaum ako úvodné slovo ku Kráľovmu *Súbornému dielu*, druhý vyšiel ako jedna zo statí v knihe *Vavríny nevädnuce* roku 1953 a jej autorom je A. Matuška.

Prvý bod, v ktorom sa hodnotenia Rosenbauma a Matušku rozchádzajú, je otázka, či Kráľ bol alebo nebol revolucionárom. Rosenbaum rieši túto otázku kladne. Píše: „Treba zodpovedať, prečo si ceníme dielo Janka Kráľa. Odpoveď je stručná: je to dielo revolucionára!... Janko Kráľ svojím dielom patrí do kultúry, slúžiacej potlačanej väčšine v boji proti vládnúcej menšine, ktorú v čase básnika reprezentovali feudáli a im slúžiaci byrokratický aparát... stál na strane ľudu, ktorý tvoril rozsiahly základ utlačanej väčšiny nášho národa.“ Na doloženie svojej tézy autor uvádza Kráľovo revolučné vystúpenie v marci 1848 a značný počet „silných“ miest z jeho poézie.

Celkom iný názor zastáva Matuška. V otázke revolučnosti či nerevolučnosti Janka Kráľa je jeho stať polemicky zahrotená proti tým, čo sa ju pokúšajú riešiť tak jednoznačne, ako sme to videli u Rosenbauma. „Sú výklady, — hovorí — podľa ktorých je Janko Kráľ bez ďalšieho, jednoducho a prasto básnik revolučný; ale to je trochu lacné, lacné práve tak, ako boli výklady, ktoré o jeho revolučnosti nechceli ani počuť, alebo ju aspoň nebrali na vedomie. Ak je Janko Kráľ napriek všetkému básnik revolučný — ako že je — tu sa nielen môžeme, ale musíme pýtať: odkiaľ sa úňho berie kozmizmus a pesimizmus? Ako je možné, že sa v jeho poézii tak výrazne prejavuje hľadisko spasiteľné a vykupiteľské? Ako je možné, že úňho hrá takú úlohu myšlienka o mravnom preporodení človeka? Ako došiel k tomu, že sa občas tak ostro staval proti civilizácii a pýche rozumu?“⁴⁵

⁴ Rosenbaum K., úvod k c. d., 7 a 8.

⁵ Matuška A., c. d., 79.

A tak Matuška namiesto jednoznačnej revolučnosti Janka Kráľa zdôrazňuje uňho na prvom mieste „protirečivosť“ a „rozpornosť“.⁶ Lebo Kráľ — ako poznamenáva — bol „individualista, ale i človek ľudový, ... básnik kozmu, ale i epochy, ... človek naštrbenej viery, ale i človek prevratos, i odbojný a revolučný. A mohlo by sa pokračovať: idealista, až mystik, i materialista, fatalista a spolu dejinný optimista.“⁷

Druhý bod, kde sa názory oboch rozehádzajú, je otázka príčin a zdrojov, ktoré spôsobili, že sa Štúr a Kráľ stavali k súčasným spoločenským problémom rozdielne.

Aj Rosenbaum, aj Matuška túto rozdielnosť podčiarkujú. Na jednom mieste svojho „úvodu“ Rosenbaum hovorí: „Janko Kráľ prerástol svojich rovesníkov. Ako príslušník štúrovskej generácie nedal sa vždy viesť vzdušným a pritom veľmi mechanickým hegelianstvom, nepodliehal rigoróznosti, akú vyžadoval Štúr. Často vedome nesúhlasil s tým, čo uznávala oficiálna trojka hnutia — Štúr, Hurban, Hodža.“⁸ V obdobnom zmysle, ba ešte rozhodnejšie, píše o tom Matuška: „...pokým oni (rozumej štúrovci — R. R.) stáli na jednej strane bariéry, stál Janko Kráľ skoro sám na druhej“.⁹

Tu teda existuje názorová zhoda a jednota. No vec sa náhle mení, len čo sa ukáže potreba stanoviť príčiny a zdroje, ktoré vyvolali a podmienili rozdielnosť. Rosenbaum sa domnieva, že oveľa vyhranenejší postoj Janka Kráľa vyplynul z toho, že Kráľ akosi „lepšie rozoznával starý a nový svet“.¹⁰

Matušková odpoveď je o niečo komplikovanejšia. Už sme si ukázali, že Matuška považuje rozpornosť a protirečivosť za základnú črtu Janka Kráľa a jeho ideológie. To potom rozhodujúcim spôsobom podmieňuje aj jeho riešenie. Podľa neho príčinou rozpornosti Kráľovej ideológie (a tým aj jej rozdielnosti od štúrovskej) je Kráľovo „osobné usposobenie, v ktorom je charakteristický najmä rozpor medzi nesmiernou citovosťou a diamantovým rozumom“.¹¹

Nesúhlasíme ani s názormi K. Rosenbauma, ani s názormi A. Matušku. Aj keď nebudeme s nimi dlho a široko polemizovať, považujeme za potrebné uviesť aspoň niekoľko zásadných poznámok:

1. Spor o to, či Kráľa možno alebo nemožno pokladať za revolucionára, nevyhnutne sa stane malicherným a scholastickým, ak nevyplynie z pochopenia nielen Kráľovej ideológie, ale aj súčasných spoločenských pomerov, triedneho boja, perspektív ďalšieho vývoja z hľadiska pôsobenia objektívnych spoločenských zákonov a pod. Otázku charakteru určitej ideológie nikdy nemožno rozriešiť z nej samej, ale len konfrontáciou so spoločnosťou, v ktorej vznikla, lebo je tak či onak so spoločnosťou zviazaná. Toto práve chýba tak Rosenbaumovej, ako aj Matuškovvej analýze.

2. Rosenbaumov pokus uzemniť Kráľovu ideológiu poukazom na jej ľudový a protifeudálny charakter nemožno považovať za dostatočne šťastný, pretože dáva presnú odpoveď iba na negatívnu stránku otázky: proti ktorým spoločenským silám bola zameraná. Avšak z hľadiska správneho pochopenia a zhodnotenia tejto ideológie je oveľa dôležitejšie určiť, z akého triedneho zdroja ona vyplynula, aké tendencie v protifeudálnom boji odráža. Rosenbaumov „ľud“ je príliš hmlistý, nepresný a veľmi všeobecný pojem; ľud nie je trieda, ale konglomerát tried. Môžeme ním bez roz-

⁶ Tamže, 77.

⁷ Tamže, 77 a 78.

⁸ Rosenbaum K., c. d., 8.

⁹ Matuška A., c. d., 82.

¹⁰ Rosenbaum K., c. d., 8.

¹¹ Matuška A., c. d., 70.

pakov charakterizovať nielen Kráľovu, ale aj Štúrovu ideológiu a nedopustiť sa pri-
tom zvlášť veľkého omylu; no zbavujeme sa tým možnosti vysvetliť rozdielnosť Krá-
ľovej a Štúrovej ideológie materialisticky.

3. Konkrétne sa to prejavuje tam, kde Rosenbaum motivuje vyhranenejší Kráľov
postoj nie spoločenskými, ale subjektívnymi faktormi, tým, že Kráľ-revolucionár
„lepšie rozoznával starý a nový svet“ ako „vzdušný a mechanický hegelian Štúr“,
čím zredukoval problém Kráľovej ideológie na biologický problém kapacity jeho
mozgu. Je príznačné, že sa subjektívizmu nevyhol ani Matuška. Jeho „teória“ o Krá-
ľovom osobnom uspošobení, v ktorom je charakteristický najmä „rozpor medzi ne-
smiernou citovosťou a diamantovým rozumom“, zapácha všetkým možným, len nie
historickomaterialistickým pohľadom.

4. Pokiaľ ide o Matuškov názor, podľa ktorého Kráľovu ideológiu treba vše-
obecne charakterizovať ako protirečivú a rozpornú, čiastočne s ním súhlasíme, no
zdá sa nám, že je mylné a nesprávne dívať sa na túto rozpornosť tak, ako sa na
ňu díva Matuška. O tom sa však podrobnejšie rozhovoríme ďalej.

A tak môžeme uzavrieť, že okrem nepostačujúcich zpráv o Kráľovej činnosti
z rozhodujúcich období jeho života a okrem mimoriadnych osudov jeho diela je
ignorovanie historického materializmu ako jedine správnej metódy skúmania obsahu
a zmyslu Kráľovej ideológie treťou negatívnou okolnosťou, spôsobujúcou, že stále
ešte „krúžime okolo“ a že z veľkej časti je nám Kráľovo dielo doteraz nie celkom
prístupné, ťažko zrozumiteľné, vzdialené.

II

Kráľ — básnik sa prihlásil o slovo začiatkom štyridsiatych rokov minulého
storočia, to znamená v čase, keď slovenské národné hnutie nadobúda politický
charakter a keď vedľa kultúrnoosvetových a jazykových problémov nástojčivo vy-
stupujú do popredia aj hospodárske, sociálne a politické otázky, vyžadujúce si bez-
odkladné riešenie. Ústrednou postavou tohto obdobia bol Ľudovít Štúr. Svojou orga-
nizátorskou a najmä publicistickou činnosťou sa snažil obsiahnuť a rozuzliť celú tú
zložitú problematiku, pred ktorou sa ocitol slovenský národ. Jeho dielo je pozna-
menané úpornosťou hľadania a objavovania ciest, ktoré mali vyviesť Slovákov z hos-
podárskej zaostalosti, sociálneho a národnostného útlaku. Je len prirodzené, že ani
Janko Kráľ v tomto smere nezaostal. Aj on sa pokúsil odpovedať na súčasné páľčivé
otázky. Jeho odpoveď je v jeho ideológii a túto ideológiu možno nájsť v jeho veršoch
a próze, a to najmä v cykloch *Dráma sveta* a *Kráľ a ľud*.

Ďalej sa pokúsime rozobrať hlavné stránky Kráľovej ideológie, pričom sústredí-
me pozornosť najmä na jej sociálny obsah, pretože tento je rozhodujúci. Pokiaľ sa
vyskytne potreba porovnávať Kráľovu ideológiu so Štúrovou, aj tu budeme postu-
povať obdobným spôsobom. V žiadnom prípade nemienime zabiehať do detailov
a z tohto dôvodu pomlčíme aj o národnostnej otázke. Na skôr, ako vyslovíme svoj
úsudok o Kráľovej ideológii, bude treba aspoň letmo sa zmieniť o týchto základných
sociálno-ekonomických problémoch, ktoré jeho dobu charakterizovali, i o triednom
postoji, ktorý Kráľ pri riešení týchto problémov zaujímal a ktorým sa líšil od Ľudo-
víta Štúra.

Druhá štvrtina minulého storočia a potom najmä roky, bezprostredne predchá-
dzajúce revolúcii, sú obdobím prudko sa zostrujúcej krízy feudalizmu v celom Ra-
kúsko-Uhorsku, nevynímajúc ani Slovensko. Neodvratne sa blížila posledná hodina

starého, prežitého spoločenského zriadenia. Nastupujúci kapitalizmus, hoci neobyčajne pomalým, slimačím tempom, predsa len v posledných desaťročiach rozleptal odveké a skostnatelé vzťahy medzi triedami a jednotlivými vrstvami spoločnosti a uviedol do pohybu tak vykorisťovaných, ako aj vykorisťovateľov. Poddaní spočiatku reptajú a potom sa proti svojmu žalostnému postaveniu aj búria, ako sme to mohli pozorovať vo východoslovenskom sedliackom povstaní roku 1831. No ani šľachta, nemovite stredná, nie je spokojná s daným stavom vecí. Láka ju rozvíjajúci sa buržoázny trh, chce podnikáť a tu sa stretáva s málo produktívnou poddanskou prácou i s inými feudálnymi zábranami. Okrem toho potrebuje kapitál, preto oberá poddaných o výrobné prostriedky, o pôdu, lúky, lesy, pašienky, čím sa situácia ďalej zostruje. Narastá revolučná kríza. Ani utlačovaní ani utlačovatelia nemôžu a nechcú už žiť po starom. Nová, buržoázna epocha sa hlási o svoje právo aj v tomto zaostalom mocnárstve.

Pre pochopenie Kráľovej ideológie je tento fakt veľmi dôležitý, avšak neúplný, nepostačujúci. Buržoázny zvrät vo vývoji spoločnosti je jav oveľa zložitejší, než aby ho bolo možné vtiesnať do formulky „buď — alebo“ (buď naďalej absolútne panstvo feudalizmu, alebo jeho vystriedanie dôsledným kapitalizmom). Vývoj v takejto vykryštalizovanej podobe nie je všeobecným zjavom. Podľa V. I. Lenina vedie síce od feudalizmu jediná cesta, cesta buržoázneho vývoja, no „formy tohto vývoja . . . môžu byť dve“.¹² Prvú nazýva pruskou, druhú americkou.

Rozlišovacím znamienkom toho, o akú formu ide, je spôsob riešenia hlavného antagonizmu feudálneho zriadenia, antagonizmu medzi feudálnym statkárom a poddaným roľníkom. „V prvom prípade — hovorí Lenin — sa feudálne statkárske hospodárstvo zvoľna premieňa na hospodárstvo buržoázne, junkerské a odsudzuje roľníkov na desaťročia najbrutálnejšieho vyvlastňovania a ujarmania, pričom z tejto sústavy hospodárstva bude vyrastať nepatrná menšina „veľkých sedliakov“. V druhom prípade statkárske hospodárstvo nejestvuje alebo je rozbíjané v revolúcii, ktorá konfiškujú a rozdrobuje feudálne veľkostatky. Roľník v takomto prípade prevláda, stáva sa výlučnou vedúcou zložkou poľnohospodárstva a vyvíja sa na kapitalistického farmára.“¹³ Najväčší záujem na prvej forme, na ceste prerastania feudálnych latifundií na kapitalistické statky, má šľachta, najväčší záujem na druhej forme, na ceste likvidovania a parcelácie feudálnych latifundií, má poddaný roľník.

No o tom, ktorou cestou sa bude vývoj uberať, nerozhoduje ani šľachta, ani poddané roľnícke masy, ale buržoázia vznikajúca už v lone feudalizmu. Buržoázia preto, lebo ona je nositeľkou vyššieho stupňa vo vývoji spoločnosti. Tam, kde je buržoázia silná a revolučná, ako napr. v 18. stor. vo Francúzsku, kde je schopná postaviť sa na čelo roľníckych mäs, feudalizmus je nemilosrdne rozmetaný. Naopak tam, kde je buržoázia slabá a nerevolučná, ako napr. v štátoch východnej Európy, kde nie je schopná postaviť sa na čelo roľníckych mäs, kapitalizmus sa uberá pruskou cestou vývoja.

Z toho však vyplývajú dôležité závery: Kým vo Francúzskej revolúcii stoja proti sebe — šľachta na jednej strane a buržoázia plus poddanské masy roľníkov na strane druhej, v „revolúciách“ pruského typu sa tento pomer od základu mení; tu stojí proti poddanému roľníkovi zemepán i buržoa. A keď odhliadneme od konečného výsledku revolučného stretnutia rôznych tried, vyplýva z toho ďalej, že v každom

¹² Lenin V. I., *Agrárni program sociální demokracie v první ruské revoluci roku 1905—1907*, Praha 1952, 24.

¹³ Tamže, 24.

protifeudálnom hnutí môžu sa vyskytnúť a obyčajne sa aj vyskytujú dve základné tendencie: 1. revolučná, vyjadrujúca záujmy poddaných roľníkov a tiež najvlastnejšie záujmy buržoázie; 2. liberálna, vyjadrujúca záujmy tej časti šľachty, ktorá sa púšťa do kapitalistického podnikania a okýptené ani zďaleka nie dôsledné záujmy buržoázie.

Uhorsko, a o nič menej Slovensko, ktoré v tom čase tvorilo jeho severnú časť, v dôsledku sto päťdesiat rokov trvajúcich bojov s Turkami a vinou politiky Viedne sa oneskorilo v svojom vývoji v porovnaní s rakúskymi a českými krajinami tak, že ešte roku 1839 mohol ho J. M. Hurban nazvať „nefabrikovou a skupo-promyslnou krajinou“.¹⁴ To malo za následok, že buržoázia, povolaná dejinami na to, aby sa chopila vodcovstva v buržoáznej revolúcii, nestačila sformovať svoje rady a prenechala vodcovstvo liberálnej šľachte. Ústrednou postavou maďarského liberálneho hnutia sa stal Ľudovít Kossuth, ktorého program bol symbiózou tak záujmov strednej šľachty, ako aj záujmov buržoázie a vychádzal z nevyhnutnosti buržoáznych premien v krajine. Nadväzoval na zákonné opatrenia z roku 1840, ktoré umožňovalo poddanému vykúpiť sa zo svojich poddanských služobnosti, no rozvinul otázku v tom zmysle, aby polovicu odškodného zaplatil zemepánovi štát a druhú polovicu aby splácal vykúpený roľník počas 10—12 rokov.¹⁵

Pokiaľ ide o Slovensko a slovenské predrevolučné hnutie, tu tlmočil liberálnu tendenciu v svojom politickom programe Ľudovít Štúr. V nespočetných článkoch, uverejňovaných na stránkach Slovenských národných novín, horlil proti urbárskej poddanosti a služobnosti, lebo „protiví sa ona duchu ľudskosti; zasekuje ľudí v každom sa rozvíjaní, škodí im na majetnosti, škodí obecnej majetnosti krajinskej, priechi sa terajšiemu duchu priemyselnému, i v našej vlasti vždy viac a viac sa usadzujúcemu...“ A pokračuje: „Keď ale takto vec stojí a služobnosť urbárska už na dlho držať sa nedá, je vec veľmi k žiadaniu a potrebná, aby sa, ako sme povedali, zákonnou, miernou a pokojnou cestou čím skôr zrušila.“¹⁶

Zákonnosť a miernosť svojho programu zdôrazňuje Štúr veľmi často. A nie z nejakých taktických alebo cenzúrnych dôvodov (hoci cenzúra do určitej miery podmieňovala krotkosť Slovenských národných novín a Štúr sa na ňu v liste Ctibohovi Zochovi sťažuje), ale z dôvodov svojho najvlastnejšieho presvedčenia, že jedine takáto cesta je správna. Z tohto hľadiska zatracuje radikálnejšie, odmieta Rousseauovu *Spoločenskú zmluvu*, v svojich dôsledkoch prenikavo revolučnú, odsudzuje učenie Diderota, Helvetia, d'Alamberta a iných ideových pripravovateľov Francúzskej revolúcie, samu túto revolúciu pokladá za „hrozný výbuch“ a „strašný prevrat“, ktorý „čokoľvek len pospolitého, pozitívneho bolo jak v politickom tak aj v náboženskom poli, podvracia, ničí a borí a za sebou len jednakosť a pustotu necháva“¹⁷ a z tohto hľadiska — napokon — vyjadruje aj svoj názor na východoslovenské sedliacke povstanie roku 1831, keď v článku *Kde leží naša bieda* z júla — augusta 1847 píše: „Toľkej uniženosti, toľkej plazivosti a skrčenessi málokde vidíš, ako na našom ľude. Mužné zastavenie sa i pri najlepšom svojom práve, to bolo u nášho ľudu výnimkou a keď zase dostal príležitosť, tu si viedol ako slepý a besný, prevracajúc všetko s najväčšou surovosťou, ukrutnosťou, ako to známe zemplínske zbury

¹⁴ Hurban J. M., *Cesta Slováka ku bratrům slavenským na Moravě a v Čechách 1839*, Nakl. slovenského východu, 1929, 50.

¹⁵ Pozri Goláň K., *Ľudovít Štúr*, Bratislava 1956, 11.

¹⁶ Štúr L., *Politické state a prejavy*, Bratislava 1954, 203—204.

¹⁷ Tamže, 136—137.

smutne ukazujú. Slobodný človek nedopustí sa takéhoto surovstva, on sa netúli a nekrčí, ale aj vie, čo urobiť a čo nechať má.¹⁸

Štúr, ako o tom svedčí jeho dielo, riešil otázku základného protirečenia feudalizmu v zmysle progresívnom, to znamená v zmysle buržoázneho vývoja. Avšak spôsob, aký navrhoval pre prechod od feudalizmu ku kapitalizmu, kryje sa zhruba s tým, čo sme označili za pruskú cestu vývoja. Rozhodne zamietla revolúciu a nepripúšťa vyvlastnenie statkárov roľníkmi, ale bojuje iba za povinné vykúpenie sa roľníkov z feudálneho otroctva.¹⁹ Tým jeho program trpí nedôslednosťou, polovičatosťou, má jasne kompromisný charakter. Odkup ako forma likvidácie stredovekých výrobných vzťahov, navrhovaný a presadzovaný Štúrom, bol najpriateľnejší práve pre statkárov. Menej už vyhovoval buržoázii, pretože predpokladal zachovanie statkárskeho hospodárstiev, statkárskeho dôchodkov a zotročujúcich statkárskeho metód vykorisťovania, čo v každom prípade hamuje voľné rozvinutie sa kapitalizmu, a najmä potom roľníkom, pretože ich odsudzoval na desaťročia trvajúce strádania a útrapy, ktoré nevyhnutne so sebou prináša nedôsledné zrušenie feudálnych privilégií a pomalý rozvoj kapitalizmu. V. I. Lenin charakterizuje odkup ako daň ukladanú „spoločenskému rozvoju, daň majiteľom feudálnych latifundií. Odkup — hovorí ďalej — je byrokratické, policajne zabezpečené uskutočnenie feudálnych metód vykorisťovania vo forme buržoázneho všeobecného ekvivalentu.“²⁰

Štúr, ako sme už povedali, v otázke likvidovania feudalizmu sa postavil na kompromisné stanovisko nie z dôvodov taktických, ale vedome. Svoj kompromis aj teoreticky zdôvodnil, a to na základe zovšeobecnenia historickej praxe posledných päťdesiatich rokov. Podľa jeho názoru je spoločenský vývoj v rôznych štátoch po Francúzskej revolúcii určený bojom medzi dvoma stranami — konzervatívnou a liberálnou. V minulosti vraj často dochádzalo k tomu, že sa obe tieto strany rozleteli „na docela protivné kraje“. Medzi konzervatívcami „povstala stránka taká, ktorá všetko túženie po novom bez ďalšieho veci spytovania odsudzovala“, liberálna zase „v jednej svojej stránke ubiehla do iných krajností a začala vyhlasovať všetko doterajšie za zlé, všetko, na čom sa riad pospolitosti zakladá, za tyranstvo . . .“ „Ani jedna ani druhá krajnosť — dôvodí ďalej — obstáť a v živote za platnú sa uznať nemôže a chvalabohu, už prešiel aj v Európe čas, keď sa tieto teórie po nej potíkali a rozhlasovali . . .“ Avšak: „Pri všetkom tom boj je dosiaľ medzi nimi ešte vždy trpký a horký, ktorý to dobré do seba má, že každú stránku od jednostrannosti odťahuje, a to konzervatívnou od veľkej stalitosti a zaťatosti, liberálnu od prudkosti, fahkomyselnosti a sebevoľnosti . . . Vidno teda stadiaľto, že ani jedna ani druhá oseba a výlučne v pospolitosti činné byť nemajú, ale že obe spojovať a prenikať sa musia, aby sa došlo tam, kde sa dôjsť chce a má. Ani jedna teda strana oseba nemá pre seba budúcnosti a niet ani v jednej osobitne pre obce a národy spasenia, ale len v spojení oboch vzájomnom . . . Kde tieto strany sa takto zlejú, kde sa vo vzájomnom tomto sebaopoznaní zmieria, tam je pevný základ budúcnosti.“²¹

Liberalizmus Štúrovho programu je jasný. Ako ušité sedia tu Leninove slová: „Liberáli boli aj ostanú ideológiu buržoázie, ktorá sa nemôže zmieriť s nevoľníctvom, ktorá sa však bojí revolúcie, bojí sa hnutia más, schopného zvrhnúť monarchiu a odstrániť moc statkárov. Liberáli sa preto obmedzujú na „boj za reformy“,

¹⁸ Tamže, 301.

¹⁹ Pozri Štúrov článok *Národy ku zlepšeniu stavu našej krajiny z roku 1847*, kde sa navrhuje trojaký možný spôsob odkupu. (Štúr L., c. d., 248.)

²⁰ Lenin V. I., c. d., 29.

²¹ Štúr L., c. d., 138—144.

„boj za práva“, t. j. na rozdelenie moci medzi feudálov a buržoáziu. Nijaké iné „reformy“ okrem tých, čo pripúšťa svojvôľa feudálov, nemôžu vzniknúť pri takomto pomere síl.“²²

No v protifeudálnom hnutí štyridsiatych rokov minulého storočia sa na Slovensku objavila vedľa liberálnej a proti nej aj tendencia revolučná, späť a najhlbšími triednymi záujmami poddaných roľníckych mäs. Jej predstaviteľom, a podľa všetkého nie jediným, no určite najpriebornejším, stal sa básnik — Janko Kráľ.

Čo si nevšimla slovenská literárna veda, to za ňu urobila slovenská historiografia. Obiduc subjektivistické riešenie otázky zdroja rozdielnosti Kráľovej a Štúrovej ideológie, vypracovala správny názor na ich postoj k súčasným spoločenským problémom. Označila Štúra za predstaviteľa osvietenko-liberálneho a buržoázneho hnutia (V. Matula)²³ a Janka Kráľa za predstaviteľa demokratického prúdu, diferencujúceho sa od oficiálnych vodcov slovenského národného hnutia (V. Matula, K. Goláň).²⁴ Vystihla, že základný rozdiel medzi nimi spočíva v tom, že zatiaľ čo „Štúrove náhľady na riešenie roľníckej otázky sa pohybujú v rámci liberálnej požiadavky zrušiť urbársku služobnosť za výkupné“, podľa básnikovho presvedčenia „skutočná odvaha k revolučnosti žije iba v roľníckych masách“ a že „J. Kráľ bol viac ako „hrozný liberalista“ — bol revolucionár-demokrat...“²⁵

To však neznamená, že slovenskí historici nadobro rozriešili kráľovský problém. Urobili iba prvý krok, aj keď veľmi dôležitý, na ceste k pochopeniu Kráľovho diela — určili triednu podstatu jeho protifeudálneho postoja. No nezaoberali sa podrobnejšie jeho ideológiou, ba túto otázku si ani nepoložili. Pokiaľ ilustrujú svoje riešenie jeho poéziou, robia to eklekticky, t. j. vytrhávajú z kontextu výrazne rebelantské verše. Tu sa zas najčastejšie odvolávajú na *Výlomky z Jánošíka*,²⁶ značná časť ktorých je venovaná východoslovenskému sedliackemu povstaniu.

Kráľov postoj k tomuto povstaniu sa skutočne diametrálne líši od Štúrovho. Už to je príznačné, že sa stotožňuje s vierou sedliakov v travičskú legendu, ktorá sa stala mocným popudom k všeobecnému úctovaniu sedliakov s nenávidenými pánmi. No nie je to všetko, čo z *Výlomkov* možno vyčítať. Motív povstania slúži Kráľovi na to, aby vyjadril oveľa zovrubnejšie a hlbšie svoje stanovisko k otázke súčasného triedneho boja. A tu nielen nehanobí a nekarhá sedliakov za „surovosť a ukrutnosť“, ako sme to videli u Štúra, nielen ich nepoučuje, čo sa smie, ale čo nie, ale naopak, dívajú sa na triedny boj, čo by bol aj surový a ukrutný, ako na reálny fakt, sympatizuje len a len s „biednymi poddanými“ a jeho nenávisť smeruje len a len proti pánom. A aká je to nenávisť! Kráľ hovorí o tom, ako ľudia „ponesú na vidlách smrť pánom, rozvzteklení“, hovorí o „vražde večnej na pomstu plemena“. Sám sa hlási k Jánošíkovmu dedičstvu a chce pokračovať v jeho diele.

Druhý argument, o ktorý sa historici opierajú, pochádza z marca 1848, keď zákonným opatrením bolo zrušené poddanstvo. Marcové zákony, hoci znamenali buržoázny zvrät vo vývoji Rakúsko-Uhorska, neboli výrazom francúzskej metódy likvidovania feudalizmu, ale vyjadrovali práve pruskú cestu. To znamená, že napriek všetkým zásahom, urobeným v záujme ďalšieho buržoázneho vývoja, feudalizmus

²² Lenin o literatúre, Bratislava 1953, 56—57.

²³ Matula V., *K niektorým otázkam slovenského národného hnutia štyridsiatych rokov XIX. stor.*, HČ 2, č. 3, 375—406.

²⁴ Goláň K., *Eudovít Štúr a slovenské národné hnutie v štyridsiatych rokoch XIX. storočia*, HČ 3, č. 1, 94.

²⁵ Goláň K., c. d., 95.

²⁶ *Súborné dielo Janka Kráľa*, T. Martin 1952, 131—158.

nebol likvidovaný úplne, bez ostatkov. Poddanstvo bolo síce zrušené, no ostala široká vrstva tzv. zmluvných poddaných a tzv. majerských želiarov, na ktorých sa zákon ani v najmenšej miere nevzťahoval. Povinnosti, ktorými boli zaviazaní zemepánovi pred revolúciou, nestrácali na platnosti ani po revolúcii. No ani ostatní poddaní, tzv. urbáriálni roľníci, ktorých zákon výslovne oslobodzoval, nemali byť pred zeme- pánom navždy a definitívne uchránení. Aj pre nich ostali v platnosti mnohé ved- ľajšie zaviazanosti. A pokiaľ užívali zmluvnú a kopaničiarsku pôdu, mali byť za ňu povinní robotovať tak isto ako predtým. Čo sa týka šľachty, nuž treba zdôrazniť, že marcovými zákonmi nijako neutrpela. Pôdu, ktorú vlastnila doteraz, vlastní aj na- ďalej (okrem urbáriálnej) a po zrušení poddanstva otvára sa pred ňou lákavá per- spektíva čo najširšej výroby pre trh, perspektíva kapitalistického podnikania. Po- trebný kapitál na preorientáciu hospodárstva získava pod humánnym pláštikom náhrady od „oslobodených“ roľníkov.²⁷

Je zrejmé, že takéto riešenie antagonizmu medzi feudálnym pánom a jeho pod- daným bolo iba riedkym odvarom revolúcie. Však v zápätí, po vyhlásení zákonov, dochádza aj k živelným prejavom nespokojnosti medzi roľníkmi, vyúsťujúcim v ná- silné zaberanie pozemkov. K zaberaniu dochádza predovšetkým v niektorých maďar- ských župách (Békés, Csongrád, Csanád),²⁸ no aj na Slovensku, ako tomu nasvedčujú mnohé zprávy z tohto obdobia, jestvovali medzi roľníkmi podobné tendencie.²⁹

Aké stanovisko k marcovým zákonom zaujal Štúr?

Keď uhorský snem odhlasoval zákon o zrušení poddanstva, Štúr ho privítal člán- kom *Nový vek*, ktorý vyšiel v Slovenských národných novinách 31. marca 1848. „V našej vlasti — hovorí sa v článku — stali sa nečakané prevraty. Keď do života nové poriadky vstúpia, sotva sa jedny druhých poznajú v tých nových poriadkoch, v tom novom svete. Urbárska leďajaká služobnosť, čo náš ľud... požíerala, tá je už preč... Ľud náš je už slobodný... S týmto veru môžeme byť nateraz spokojní a môžeme zavolať z celej duše slobode na slávu.“³⁰

Aj o Jankovi Kráľovi máme z tohto obdobia zprávu. A zasa jeho vystúpenie sa zásadne líši od Štúrovho.

Kráľovi bol cudzí ošiaľ, ktorý sa zmocnil liberálnych politikov, netlieska ani nekričí slobode na slávu. 26. marca 1848 vidíme ho v revolučnej akcii. Spolu s učite- ľom Rotaridesom podniká agitačnú cestu po dedinách, odsudzuje marcové zákony, pretože dávajú málo, pomáha búriacemu sa ľudu verejne páliť urbárske tabelky, reční proti tyranským pánom, žiada, aby polia, lúky a hory v chotári patrili roľní- kom.³¹ A tak aj činom dokázal, že sa nestotožňuje s liberalizmom Ľudovíta Štúra, ale že stojí za revolučnými požiadavkami najbrutálnejšie vykorisťovanej triedy, že háji záujmy poddaných roľníckych más.

Môžeme teda uzavrieť, že zatiaľ čo Ľudovít Štúr stelesňoval v protifeudálnom hnutí štyridsiatych rokov na Slovensku liberálnu tendenciu, čiže vyjadroval záujmy buržoázie, Janko Kráľ bol predstaviteľom revolučnodemokratickej tendencie, čiže bojoval za požiadavky roľníkov. Toto vymedzenie triedneho postoja Janka Kráľa, ako aj stanovenie rozdielu medzi Štúrom a Kráľom je prvým a nevyhnutným pred- pokladom, bez ktorého nemožno vážne pristúpiť k skúmaniu jeho ideológie a bez

²⁷ Pozri článok M é s á r o š J., *Príspevok k objasneniu charakteru feudálnych prežitkov na Slovensku po r. 1848*, ČCH 2, č. 4.

²⁸ R é v a i J., *Uměli jsme žít pro svobodu*, Praha 1952, 119.

²⁹ Pozri M a t u l a V., c. d., 402.

³⁰ Š t ú r L., c. d., 359—361.

³¹ Pozri P i š ť u t M., *Básnik Janko Kráľ a jeho Dráma sveta*, T. Martin 1948, 21—22.

ktorého nemožno túto ideológiu ani pochopiť ani ju objektívne zhodnotiť. Iba analýza z tohto pevného stanoviska pomôže nám zbaviť sa eklekticismu a oddeliť v nej podstatné od nepodstatného, obsah od formy, objektívny dosah od subjektívneho obsahu.

III

Prvá vec, na ktorú pri rozbere Kráľovho diela narazíme, je jeho do očí bijúci utopizmus. Avšak práve problém Kráľovho utopizmu, aj keď je podľa našej mienky kľúčovou otázkou jeho diela, jeho názorov a celej jeho ideológie, doteraz sa uspokojivo neriešil, ba nevenuje sa mu ani dostatočná pozornosť.

Po prvý raz naň upozornil Pišút roku 1954, keď v 40. čísle Kultúrneho života uverejnil článok *Idey utopického socializmu u štúrovcov*. No tento článok sa nedočkal nijakého ohlasu a tak temer po poldruharočnom mlčaní je to znova Pišút, ktorý sa o Kráľovom utopizme zmieňuje, keď roku 1956 v 21. čísle Kultúrneho života rozoberá filozofiu Janka Kráľa a jeho prívržencov.

Základné myšlienky Pišútovho názoru na tento problém možno zhrnúť do týchto troch bodov:

1. V Kráľovom básnickom diele sa popri sociálnom kriticizme vyskytujú aj obrazy sociálnoutopických myšlienok, no tieto majú príliš obrazný charakter, takže nemožno z nich vyvodiť určitejšie obrysy ideálnej spoločnosti.

2. Kráľov utopický socializmus predpokladá na dedine súkromné vlastníctvo, no dedina si sama vládne v akomsi kolektívnom dozore nad majetkom tak, aby nikto neupadol do biedy. V budúcej spoločnosti nebude pánov a teda ani triednych rozporov a nenávisť medzi ľuďmi. Ľudia si budú navzájom tak pomáhať a tak riadiť spoločné veci, že nikto si za to nesmie sebe prisvojovať zásluhu. Každá práca bude spravodlivo odmeňovaná. Nebude utláčaných národov. Nové ľudstvo bude svorne a spoločne poznávať a využívať zákony prírody pre blaho všetkých. Toto ľudstvo príde po ťažkých utrpeniach a bojoch.

3. Kráľova utopickosť spočíva v tom, že nevie zdôvodniť vývinový proces smerujúci k ideálnemu cieľu dejín ľudstva.³²

Súhlasíme s Pišútovým názorom, tak ako je vyjadrený v prvom bode, že totiž prílišná obraznosť Kráľových sociálnoutopických myšlienok nedovoľuje a pravdepodobne nikdy nám nedovolí vytvoriť si konkrétnu predstavu tej ideálnej spoločnosti, o akú sa Kráľ svojím dielom a konaním usiloval. No nemôžeme sa uspokojiť s jeho názormi v druhom a už vonkoncom nesúhlasíme s tým, čo je uvedené v treťom bode.

Je toho oveľa viacej, čo nám môže pozorné skúmanie Kráľovho diela o jeho utopizme povedať. Pravda, je potrebné pritom používať správnu metódu. Musíme mať neustále na pamäti, že tak ako každá ideológia, aj Kráľov utopický socializmus je legitímnym dieťaťom spoločnosti, v ktorej vznikol, a tu zasa nie spoločnosti vôbec, ale najmä triedy, ktorej slúžil ako ideologická zbraň. Nikdy by sme nepochopili podstatu, zmysel a význam tohto utopizmu, keby sme sa snažili vysvetliť ho jedine z neho samého. A keďže sme v predchádzajúcej kapitole zistili, že Janko Kráľ vyjadroval svojím postojom záujmy poddaných roľníckych más, vstupujúcich do revolučného protifeudálneho hnutia, musíme jeho utopizmus konfrontovať práve s touto triedou, s jej postavením v spoločnosti, s jej hospodárskym životom, s jej svetonázo-

³² Pozri Pišút M., *Idey utopického socializmu u štúrovcov*, Kultúrny život 1954, č. 40, a *Na okraj filozofie Janka Kráľa a jeho prívržencov*, Kultúrny život 1956, č. 21.

rom, morálkou, psychikou, s jej náboženskými a inými predsudkami, s úrovňou vzdelania tejto triedy, s jej citovým životom a pod. No ani to ešte nestačí. Bude potrebné pozorne a citlivo porovnávať Kráľovo dielo so Štúrovým, už z toho dôvodu, že v dôsledku zložitej situácie na Slovensku v tom čase nedošlo k otvorenej kontraverzii medzi týmito predstaviteľmi dvoch protikladných tendencií v protifeudálnom hnutí. Možno sa nám podarí objaviť v dielach tak jedného, ako aj druhého dosť útočných a polemických narážok, výslovne nikomu neadresovaných a predsa protikráľovských alebo protišťúrovských. V tom vidíme druhú pomôcku, ako si o Kráľovom utopizme utvoriť správnu a všestrannú predstavu.

Už letmé, teda zďaleka nie hlboké a podrobné zoznámenie sa s dielom Janka Kráľa nás presvedčuje o tom, ako bezprostredne a tisícorakými nitkami je ono späté s triedou, ku ktorej sa Kráľ primkol. Odrážajú sa v ňom všetky jej silné, predtuchou revolúcie vyburcované a znásobené črty, no na druhej strane aj všetky slabosti vyplývajúce z jej ekonomického a spoločenského postavenia. Mieša sa tu neuhasiiteľná snaha poddaných roľníckych más skončiť s triednym panstvom feudálnych vykorisťovateľov, neuhasiiteľná snaha po rovnosti a bratstve všetkých ľudí s mentalitou drobného výrobcu, ktorému jeho postavenie vo výrobe zabraňuje dívať sa do budúcnosti, pretože táto budúcnosť mu nevestí nič dobrého. Mieša sa tu buričský, jánošíkovský pátos sedliaka s jeho rojčením o „veľkej a slávnej minulosti“, keď ešte prevládalo patriarchálne hospodárenie a triedny boj neobrátil tento svet naruby. A spolu s tým vystupuje do popredia aj iný tón, tón vášnivej a nezmieriteľnej kritiky chorobných zjavov súčasnej spoločnosti, ako je kriklavý nepomer v rozdelení bohatstva medzi jednotlivé triedy, rozklad mravov a starých rodinných vzťahov, úpadok kresťanstva a pod. Ba nájdeme tu aj jasne zamietavý postoj ku kapitalizmu.

V úvodnej básni k rozsiahlemu cyklu, pomenovanému *Dráma sveta*, hneď v prvom jeho verši sa stretne s myšlienkou, ktorú treba pokladať v utopickom socializme Janka Kráľa za základnú:

„Minuli časy, plné slávy, sily.“³³

V mnohých variáciách a v najrozmanitejších súvislostiach sa potom opakuje táto myšlienka znova a znova. V svojom súhrne kryje sa zhruba s tým, čo by sme mohli nazvať *pozitívnym obsahom* tohto utopizmu.

Kráľ vidí v minulých časoch „plných slávy a sily“ ideálny stav ľudstva. „Dakedy tu na svete bolo žiť tri svety“ — vraví na jednom mieste. Človek sa netrápil, daň neplatil a neodbýval panštinu. Bol to svet plný a čistý, v pravom slova zmysle „boží svet“.

Túto myšlienku formuluje aj inak:

„Sláva vekov v hľbokej starine —
starina — poklad jediný,
keď prebehával jeden vyšší zápal
sveta tohoto rodiny.“

Avšak tento pekný svet, skutočný „raj Adamov“, ako ho Kráľ nazýva, zanikol tak, že neostala po ňom ani pamiatka.

³³ Tento a ďalšie citáty zo *Súborného diela Janka Kráľa*, T. Martin 1952, cykly *Dráma sveta* a *Kráľ a ľud*.

„... kdeže sú tie časy?
Kde duše veľké? Duchovia?
Duchovia zmizli, na holej zemi
tupia ich pamäť synovia.“

Kráľ sa dostáva do prítomnosti a konfrontuje ju s tým, čo tu bolo niekedy, pred mnohými a mnohými storočiami. Jeho súdy vyznievajú ostro, až nenávisťne. V pochmúrnych obrazoch, narábajúc poväčšine čiernou farbou, ba s nádychom trpkého sarkazmu, odhaľuje rad radom celú chorobnú fyziognómiu súčasnej spoločnosti. Svet nazýva kryptou a hrobom, väzením a pustou vežou, kde „žiť je ťažoba“. Všade panuje hnusnosť. Všetko je válov a „iba doňho letí oko“. Biedny človek hrďlačí, dobre že od psoty neumiera, no „roľa je pánova“. Páni sedliakovi aj kožu zodierajú, aby potom rozkotúľali peniaze to po meste, po sklepoch, po krčmách, po frajerkách, horšie sa držiač ako tí psi alebo bujaci. Na svete je už iba jedna pravda — panská, lebo tej opravdovej „páni na krk skalu veľkú uviazali a do hĺbočiny ju spustili“. Živých srdc je málo, lebo srdce červ hnusný zožiera. Nad zemou je pusto. „Tma bez konca, bez znakov života, tma tichá, chladná...“

Z tejto kritiky, až príliš poeticky nadnesenej a obraznej, vyvodzuje potom Janko Kráľ záver, ktorý je jednak odpoveďou na otázku perspektív ďalšieho vývoja, jednak jeho vlastným programom.

Spoločnosť sa musí podľa neho spamätať, musí sa zrieknuť svojich nerestí, musí sa vrátiť tam, odkiaľ vyšla, „kde niet leta, kde niet zimy, kde niet opadlej jeseni, kde niet jari, ale vždy je svet peknučký, utešený“ a kde „šľaky božie ešte sú svieže“. Slovom:

„Čo bolo, musí sa vrátiť,
vystúpiť z svojho pokoja.“

Taký je v podstate pozitívny obsah Kráľovho utopického socializmu. V jeho jadre, ak necháme stranou ideové rúcho, do ktorého sa halí, ak odložíme nabok terminológiu, z väčšej časti biblickú, ba často až detsky naivnú, spozorujeme veľmi logické a pochopiteľné snahy maloburžoázneho socializmu, snahy vtiesnať nové výrobné sily do patriarchálnych šiat predtriednej spoločnosti.

Otázka budúceho usporiadania spoločenských pomerov bola v Kráľovej dobe jednou z najrozhodujúcejších. A ani nemohla nebyť. Spolu s ostatnými časťami Rakúsko-uhorskej monarchie ocitlo sa Slovensko na rozhraní dvoch svetov — toho starého, feudálneho, ktorý bol oddávna terčom nespokojnosti a kliatieb a ktorý pred zrakmi súčasníkov pomaly odumieral a rozkladal sa, a toho nového, zatiaľ neznámeho, no s veľkými túžbami a nádejami očakávaného. Avšak tento nový svet si každý maľoval vo svojej fantázii inakšie. Liberálna šľachta chcela ho mať takým, buržoázia onakým a aj poddané roľnícke masy, pokiaľ ešte boli schopné aj napriek fyzickému vyčerpaniu uviesť do chodu svoju predstavivosť, vykreslili si ho svojím vlastným spôsobom. Jednotlivé mysliace hlavy zhrnuli potom tieto predstavy do pevnejšie alebo menej pevne skĺbených ideologických systémov a s týmto myšlienkovým arzenálom sa objavili na politickom kolbišti.

Ako tribún slovenských poddanských roľníckych mäs vystúpil Janko Kráľ so svojím utopickým socializmom. Prvý, s kým sa nezhodol, bol Ľudovít Štúr. V otázke budúceho usporiadania spoločnosti sa ich názory diametrálne rozchádzajú.

Štúr zásadne odmieta uznať mienku, podľa ktorej ideálny stav ľudstva treba hľadať v minulosti. V článku *Najstaršie príhody na zemi Uhorskej a jej základy*

vytlačenom v Orle Tatránskom roku 1845 píše: „Hovorí sa často ľudia: Staré časy, to boli časy, to boli časy dobré, teraz len všetko zlé panuje! Výpoveď túto história celkom vyvracia, ktorá učí, že predtým, vec všeobecne berúc, vždy bolo horšie a že v histórii vždy lepšie a lepšie dni nastávajú.“³⁴

Toto odmietnutie Kráľovho utopizmu je ešte výslovnejšie potom vyjadrené v článku *Slovo na čase* z júla 1846: „Patriarchálne vzťahy vychvaľovať, vychvaľovať to, ako je to pekne, keď sa jeden o druhého stará, jeden druhého napomáha, nič pretieto vzťahy neplatí a nestojí. Život patriarchálny je len do istého času dobrý, do toho času, kým sa jeho chovanci za jedno považujú a všetko majú spoločné, keď sa ale osobnosť prebudí a podelia sa, keď každý sám osebe začína, na svoje ide, potom ich chcieť ešte v patriarchálnom zväzku držať, znamená toľko, ako príležitosť k ustavičným nepokojom, zvadám, brojeniam a utláčaniam zavadávať.“³⁵

Treba priznať, že Štúr mal v tejto otázke pravdu. Jeho kritika utopicko-socialistických myšlienok, hlásaných Jankom Kráľom, mala progresívny charakter. Bol to útok proti skrz-naskrz spiatocničkej snahe otočiť chod dejín späť do minulosti, útok vedený z pozície ďalšieho vzostupného vývoja ľudskej spoločnosti. Na rozdiel od Janka Kráľa stretávame sa uňho s nevýratným presvedčením, že naspäť je cesta nemožná a že napred sa ísť musí, a toto „napred“ sa v jeho myslení úplne stotožňuje s predstavou buržoázneho pokroku.

To, že Slovensko ešte v štyridsiatych rokoch minulého storočia poskytovalo obraz zúboženej, chudobnej, nemožne zaostalej krajiny, pripisuje Ľudovít Štúr tomu, že nebol odstránený feudalizmus a nerozvinul sa kapitalizmus. „Keby u nás už priemysel kvitol — vraví — ľudstvo... by do fabrik a rukodielní (manufaktúra) napospol prechádzalo, ale že ešte ho niečo, alebo radšej veľmi málo, na rozličný spôsob sa hiedí a živnosť si dobýva: rozličným malokramárstvom, čipkárstvom, plátenníctvom, drotárstvom, chodí na žatvu, na mlatbu do dolných požeňanejších krajov a stadiaľ si na zimu živnosť donáša atď. atď.“³⁶ Jedinú a účinnú spásu vidí teda Štúr v tom, že aj na Slovensku, podobne ako v štátoch západnej Európy, bude feudálny spôsob výroby nahradený buržoáznym, že sa rozvinie priemyselná veľkovýroba a spolu s ňou široký kapitalistický trh. Len tak bude možné prerhnuť všeobecné zahŕňanie, bezvýhodné prešľapovanie namiesto, len tak sa začne všetko hýbať, pohnú sa ruky, umy, zvýši sa výroba tovarov a tým viacej žiadostí a potrieb sa uspokojí.³⁷

Treba znova a znova zdôrazniť, že Štúr vystúpil proti maloburžoáznemu utopizmu právom a že jeho program v porovnaní s týmto utopizmom bol pokrokový, pretože správne odrážal objektívnu tendenciu vývoja. Rosenbaum sa mylí, keď o Jankovi Kráľovi tvrdí, že „lepšie rozoznával starý a nový svet“. Porovnaním oboch programov sa nám podarilo dokázať, že pravdou je pravý opak a že to nebol Kráľ, ale Štúr, ktorý správne vystihol smer spoločenského progresu.

V súvislosti s konfrontáciou oboch programov prichodí nám objasniť ešte jednu otázku, z hľadiska pochopenia Janka Kráľa veľmi významnú, otázku motívov, ktoré ho viedli k vypracovaniu utopického socializmu.

Perspektívu buržoázneho vývoja Kráľ odmieta, neuznáva ju, nechce o nej ani počuť. S myšlienkami tohto druhu stretávame sa na niekoľkých miestach jeho diela.

³⁴ Štúr L., *Hlas k rodákovi*, T. Martin 1943, 103.

³⁵ Štúr L., *Reči a state*, Bratislava 1953, 88.

³⁶ Štúr L., *Politické state a prejavy*, Bratislava 1954, 100.

³⁷ Tamže, 110.

V básni *Čo sa okolo mocete . . .* otvorene brojí proti „bezbožným fabrikantom“ a ich priaznivcom, ktorých u nás „nieto potreba“ a ktorých u nás „radi nemajú“.

V čom treba hľadať príčinu tohto protikapitalistického postoja Janka Kráľa?

Zaiste za najhlavnejšiu príčinu treba pokladať to, že kapitalistické spoločenské zriadenie v Kráľovej dobe odhalilo už pred celým svetom svoje tienisté, protifudové stránky, že ukázalo v praxi, čoho je schopné a čo možno od neho očakávať. Anglicko a Francúzsko, teda štáty, ktoré sa už s feudalizmom vyporiadali a nastúpili cestu kapitalistického vývoja, naznačili ostatným štátom, ktoré iba vstupovali do rozhodujúcich zápasov s feudalizmom, na svojom vlastnom príklade ich budúce osudy. Odteraz už nebolo možné maľovať budúcnosť ako ríšu rozumu, kde bude vládnuť večná pravda, večná spravodlivosť a rovnosť, už nebolo možné túto budúcnosť idealizovať. Buržoázia národov, ktoré vo vývoji zaostali, dostala sa do veľmi trápneho postavenia. Pre svoj protifeudálny boj, ak chcela v ňom zvíťaziť, potrebovala získať široké ľudové masy. Úloha jej ideológov spočívala v tom, aby vyzbrojili tieto masy heslami a aby ich opojili vidinou blahohytu a šťastia, ktoré priniesie kapitalizmus. No vždy viac a viac sa zostrujúci antagonizmus medzi buržoáziou a proletariátom na Západe, ktorý už vydal prvý plod v masových vystúpeniach robotníkov proti kapitálu, ako aj neľútostné zbedačovanie a proletarizovanie stredných vrstiev, najmä roľníkov, túto vidinu nemilosrdne rozmetali. Namiesto ospevovania ríše rozumu sú nútení buržoázni ideológovia čoraz častejšie písať o tom, ako liečiť neduhy kapitalizmu.

Ani Štúr neunikol tomuto neblahému osudu. I on, pokiaľ hovorí o perspektívach budúceho vývoja, je nútený priznať, že kapitalistická konkurencia ničí drobných vlastníkov. Keď zovšeobecňuje prax západoeurópskeho kapitalizmu, nezaobalene uvádza, že v západných buržoázných krajinách drobní vlastníci „nielenže sa do závodu (*Concurrenz*) alebo pretekania s veľkými majetníkmi pustiť nemohli, ale vždy viac a viac nazad ostávali a naposledok aj docela v samostatnej robotě vystali. S predsabrateľov stali sa prostými nádemníkmi a tak prešli do radu ľudu chudobného. Na tento spôsob vytvorili sa tie veľké dva za našich časov v občianskych spoločnostiach odpory: náramných boháčov, opravdivých vládarov v svete priemyselnom, a chudobných mizerákov, chudobnejších od Ira.“³⁸

Štúr tu hovorí o priemyslove vyspelých krajinách. Je si však veľmi dobre vedomý toho, že podobný osud čaká aj všetky ostatné krajiny, ktoré sa na kapitalistickú cestu vydajú. Je presvedčený, že ani Slovensko nebude v tomto smere ušetrené a že aj u nás sa bude čoraz viacej zhromažďovať na jednej strane ohromné bohatstvo kapitalistov a na druhej strane nesmierna chudoba pracujúceho ľudu.

Kráľovo opovrhovanie kapitalizmom bolo zaiste podnecované a živené rôznymi spôsobmi. Pre toho, kto by chcel preskúmať genéziu jeho názorov, bolo by vítané zoznámiť sa najmä s politickou, ekonomickou, filozofickou a inou literatúrou, s ktorou Janko Kráľ prišiel do styku. Žiaľ, tu sme celkom odkázaní na dohady a domnienky. S určitou pravdepodobnosťou možno tvrdiť, že poznal Hurbanovu *Cestu Slováka . . .*, vydanú roku 1841, a že jeho protifabrikantský postoj bol do značnej miery ovplyvnený myšlienkami, ktoré Hurban vyslovil po tom, čo sa bol zoznámil s pomermi v brnenských kapitalistických podnikoch.

„O by jen srdce měli ti — píše Hurban — jimžto stroje tyto parní vzdělávají bohatství nesmírná, a hleděli to zlé odstraniti, které sa zrovna z těch fabrik na život společenský rozlévá. Zde se zajisté lid pracující náramně znemravňuje. Pracujít

³⁸ Tamže, 93—94.

ve fabrikách muži i ženy, dospelí i nedospelí, panny i mládenci, chlapani i dčvčatá, a všickni spolu pracujú, spolu rozmluvy vedou. Neníť tu ohledu na cudné panny, nedospelé mladíky, neskušenu mládež včube; ale nekázenost svč žalostné ovoce dennč donáší. Rodičové jsou zákonem zázvazani dítky svč do školy odesílati; nyní ale pakli dokází, že do fabriky chodčjí, zproštčni jsou zákona. A tak, od dčtinství do ouplné svč dospčlosti nerčili do smrti pracuje človčk za skrovný peníz a pohřizuje srdce svč v kalné propasti nemravnictví.³⁹

Nech je už tak či onak, protikapitalistický postoj Janka Kráľa ostáva faktom a za najhlbšiu príčinu tohto postoja treba pokladať to, že Kráľ na rozdiel od Štúra nielenže nevidel v kapitalizme východisko z biedy, ale vyjadrujúc záujmy roľníkov, nevidel ani podstatný rozdiel medzi feudalizmom a kapitalizmom, pretože kapitalizmus — a to už bolo v jeho dobe jasné — mal iba nahradiť jednu formu vykořisťovania druhou. Priamo klasicky to vyjadril v básni *Mlčte rečníci, pisári*, keď na adresu tých, čo „trčbia svetu spasenia“, čiže na adresu buržoáznych ideológov volá:

„Nemámte svet pomotaný,
bojte sa trestu božieho.
Čo vám je spasenie sveta?
starý hriech opakovaný —“

Proti kapitalistickej perspektíve vystupuje Kráľ so svojím socializmom, úprimne veriac, že je reálny a že jeho uskutočnenie zbaví spoločnosť všetkých neuhov. Mnohé miesta v jeho poézii svedčia o tom, ako úporne sa ho snaží presadiť, zatracujúc tých, čo sú inej mienky. A aj keď nikdy nikoho výslovne nemenuje, možno doista tvrdiť, že to bol práve Štúr a Štúrov politický program, ktorý sa stal terčom jeho útokov.

Už sme poukázali na to, ako Štúr nesúhlasil s názorom, že ideálny stav ľudstva treba hľadať v minulosti a že budúcu spoločnosť možno budovať na patriarchálnych zásadach. Keď sa poobzeráme po Kráľovom diele, nájdeme v ňom verše, ktoré sa veľmi podobajú odpovedi na tento nesúhlas:

„Povedia, tie haraburdy
do sveta sú len starého —
starého riadu netreba
už viac do sveta nového

Zakopte ostatky drahé,
zakopte, keď sa tak ľubi,
nad nimi sa hosťte, pite,
skáčte, vyškierajte zuby.
Ale vedzte, to vám poviem:
Vy ste sprostí, vy ste chorí —
keď zožne žitko hospodár,
beda, ak vtedy vyhorí.“

No Kráľov socializmus, nezávisle od jeho subjektívneho presvedčenia, bol utopický, neuskutočniteľný, reakčný. Vyrástol na pôde roľníckej malovýroby a spojil teda svoje osudy s triedou, ktorá nie je schopná nikdy a nikde vlastnými silami k socializmu dospieť. Z toho vyplýva aj jeho nevedeckosť. Janko Kráľ nedošiel k svojmu socializmu na základe poznania objektívnych zákonov vývoja ľudskej spoločnosti, ale tak, že zidealizoval materiálne podmienky života roľníkov a takto

³⁹ Hurban J. M., *Cesta Slováka...*, 54.

zidealizované snažil sa ich vnútiť celej spoločnosti. Tým sa, pravda, dostal do konfliktu s objektívnou vývojovou tendenciou, smerujúcou jasne ku kapitalizmu. No verný záujmom svojej triedy ignoroval radšej reálnu skutočnosť, ako by mal priznať, že budúcnosť sa k roľníkom nezachová o nič macošskejšie ako prítomnosť. To bol posledný dôvod, prečo povýšil ilúziu na úroveň zákona.

Možno snáď teraz, na základe toho, čo sa o Kráľovom socializme povedalo, s konečnou platnosťou vyhlásiť Kráľa za absolútneho spiatočníka?

Zaiste nie. Za reakčný treba pokladať iba pozitívny obsah Kráľovho utopického socializmu, to znamená snahu vtiesnať nové výrobné sily do starých patriarchálnych foriem. To je však iba jeho jedna a aj to nie rozhodujúca stránka. Druhú stránku tvorí to, čo by sme mohli nazvať *objektívnym dosahom* tohto utopizmu a čo závisí od spôsobu, od metódy, akou Kráľ navrhuje novú spoločnosť ustanoviť.

Keby Kráľ poveril úlohou premeniť spoločnosť, vtedajšiu vládu, zástupkyňu feudálov, bolo by ho treba nazvať konzervatívcom a spiatočníkom. Keby túto úlohu prisúdil „nebu“ a nejakému záračnému zásahu „božej moci“, pričom by sa človeku nechávala iba možnosť žobrať o tento zásah kajúcnosťou a modlitbami, nazvali by sme ho mystikom a náboženským blúznivcom. Keby však za jediných tvorcov svojej budúcej spoločnosti vyhlásil ľudí a za jedinú možnú cestu revolúciu utláčaných, potom by nebolo ťažké hľadať a nájsť spravodlivé meradlo pre jeho zhodnotenie; potom by sme ho mohli, ba museli nazvať revolučným ideológom.

Janko Kráľ, ako sa možno presvedčiť, vidí v revolúcii utláčaných skutočne jedinú cestu premeny spoločnosti. Bedujúcemu svetu — podľa neho — prinesú spasenie trpiaci. Prinesú mu toto spasenie na mečoch a v ohni, lebo „inak nemôže byť“, lebo inak by ani nebolo možné oslobodiť svet „od črvoče“.

„Vidím vás strašných na mečoch,
v hrôze krvavých obetí —
stiahnem zásteru kúrovú,
nad vami slnce zasvieti.
A ošklivec, čo uzavrel
vám smrť, peklom naplnený,
vidiac vás, s hanbou pobeží
do vrchov v dyme, plameni.
A slávou činov hrdinských
zahučia vaše doliny
a svetlom novým zahoria
vaše ohyzdné rodiny.“

Je to proklamovanie revolúcie, a nič iné to nemôže byť. Je to výraz odhodlania roľníckych mäs striasť zo seba okovy feudalizmu roľníckou cestou, to znamená neľútostne a nekompromisne.

Započúvajme sa ešte do jedného úryvku z Kráľovho diela, kde táto proklamácia vyznieva zvlášť ostro a výrazne. Ide o záver z prózy *Jarmok* a čo do formy o dialóg. Konajúcimi osobami sú sedliaci:

Tí: Pane bože nebeský, čo to ešte bude na svete. — Naším otcom sa ani len nesnávalo, čo ich synovia vedľa a počujú. Tí si žili, chudáci, fajčili, veselili, bohu sa modlili a potom sladko umierali. Pokoj ten bude skazený na takýto spôsob.

Jeden: Pokoj bude skazený, zapadne ako plný mesiac, ale on spoza tej chmáry vyskočí, a to síce tým krajšie, čím väčšie zatmenie bolo.

Tí: A kto bude príčina toho nepokoja?

Jeden: Svet, čo chce, aby strom nikdy nenosil ovocia a len kvitol a kvet odpadával, čo chce, aby ľudia len siali a nikdy nežali — svet, čo chce, aby človek si navaril jedenia, ale potom ho nejedol, ale von oblokom vyhodil.

- Tí: Ale či sa ozaj takí ľudia na svete nachádzali, čo by tak sprosté mysleli a čo by to od biedneho človeka žiadali, aby darmo pracoval?
- Jeden: Vám sú ešte zamknuté vaše oči, vy ešte nič nevidíte, ani vidieť nechcete, čo by ste mali. Ale svet vám sám vaše oči otvorí, svet vám vtedy vaše oči otvorí, keď už bude mať meč na krk váš naoštrý — potom len, keď už budete celkom poviazaní, keď už svet bude presvedčený, že už ani rušiť nemáte sily.
- Tí: Potom nám beda, potom nám beda.
- Jeden: Komu beda, tomu beda, komu sláva, tomu sláva — verte to, že ten čas strašný sa obráti zrazu na pekný a na utešený. Ale komu beda, tomu beda, komu sláva, tomu sláva — ... modlite sa, moji drahí, aby ste nespali, keď treba horeká byť, modlite sa dňom i nocou. Amen.

Netreba sa veru namáhať, aby sme uhádli pravý zmysel tohto dialógu. Výzva k modlitbe, ktorou Kráľ končí, vôbec sa nestotožňuje s pokornou snahou oddať sa do „vôle božej“. Agitačný charakter výzvy je zrejmý. Modlitba tu nie je cieľom, ale podnecujúci prostriedok, je to akási posvätná pečat', ktorej úlohou je skrásliť a zľudštiť krvavú revolúciu. Tým, že sa revolúcia vyhlási za „božiu“ a revolucionári za „božích bojovníkov“, prakticky sa na veci nič nemení. No svedomie ľudových mäs, po stáročia krivené feudálnou cirkevnou ideológiou, potrebuje tento sladký klam. Modlite sa, no iba preto, aby ste nespali, keď treba „horeká byť“. Modlite sa, no iba preto, aby ste nestáli stranou, keď príde čas účtovania so svetom, čo chce, aby ľudia len siali a nikdy nežali a aby biedny človek darmo pracoval.

Revolucionári Janka Kráľa sú napospol „svätí mužovia“, „kňazi slávy“, „ľudia s čistým srdcom, čo znajú boha, čo sú spojení duchom svätým“. Ich myslenie a konanie neustále sprevádza modlitba. Sama predstava budúcej ideálnej spoločnosti nie je podľa Kráľa výmyslom pozemšťanov, ale bola vraj ľudom vnuknutá z neba. Revolucionári, ktorí majú túto spoločnosť vybojovať, plnia iba božie príkazy, čiže sú apoštolmi, hlásajúcimi božie slovo. Avšak spod úctyhodného hávu týchto prorokov hrozivo trčia vidly a kosy a za zbožnou tvárou askétov, romanticky bočiacich od spoločnosti, kolotá revolučné nadšenie. Aj na Kráľovo dielo sa vzťahuje Engelsov výrok z listu Schlüterovi, podľa ktorého „poézia minulých revolúcií (až na Mar-seillaisu) pôsobí zriedkakedy revolučne na neskoršie obdobie, pretože aby pôsobila na masy, musí tiež odrážať masové predsudky svojej doby.“⁴⁰

Skutočne, nebolo na tom nič neprírodného, keď Janko Kráľ podoprel svoju predstavu budúcej spoločnosti autoritou, v tom čase ľudovými masami najuznávanejšou, autoritou samého boha. Veď dejiny triednych bojov za feudalizmu ukazujú, že náboženská forma, do ktorej sa zaodievali výslovne pozemské ciele, bola skôr pravidlo ako výnimka, a z tohto hľadiska treba tiež pristupovať ku Kráľovej ideológii.

Formálnosť náboženských motívov v diele Janka Kráľa stane sa zrejmou, ak sústredíme pozornosť na holý spoločenský obsah a zmysel jeho názorov. Tu sa presvedčíme, že Kráľ nie je zástancom trpného mesianizmu, ale že na prvom mieste stojí uňho revolučný čin. Túto prioritu revolučného činu pred náboženskou formou jeho vyjadrenia zdôrazňuje dokonca sám Kráľ, keď hovorí:

„Nečujem len prosbu živú,
čo sa vyiskrí z oceli.“

Teda to, čo Matuška považuje v Kráľovej ideológii za rozpor medzi materializmom a idealizmom (mesianizmom, mysticizmom), vyplývajúci z jeho osobného uspo-

⁴⁰ Marx, Engels, *O umění a literatuře*, Praha 1951, 277.

sobenia, nie je nič iné ako rozpor medzi revolučným obsahom úsilia a snáh poddanych roľníckych mäs a medzi reakčnou formou prejavu tohto úsilia, teda reálny rozpor premietnutý do Kráľovej ideológie.

Aby bolo napokon možné správne a objektívne zhodnotiť dejinný význam ideológie Janka Kráľa, je potrebné vychádzať z obidvoch stránok jeho utopického socializmu: i z toho, že Kráľ hlása návrat do minulosti, i z toho, že k tomuto návratu podľa jeho názoru môže dôjsť jedine a bezpodmienečne v dôsledku revolučného hnutia. A tu, celkom nezávisle od subjektívneho Kráľovho presvedčenia, tají sa hlboký buržoáznorevolučný zmysel jeho znaženia.

Hospodársky vývoj na Slovensku v Kráľovej dobe jasne smeroval ku kapitalizmu. Štúr si tento fakt i subjektívne uvedomoval a v svojom diele ho cieľavedome prebojoval. No Štúrov program nebol výrazom roľníckych snáh likvidovať feudalizmus dôsledne. Jeho liberalizmus spočíva v tom, že zaisťoval zachovanie statkárskeho hospodárstiev, statkárskeho dôchodkov a zotročujúcich statkárskeho metód vykorisťovania. Na rozdiel od Štúrovho liberalizmu revolučnosť Kráľovej ideológie vyplýva z toho, že ostro odmieta akékoľvek privilégiá a že ich nahradzuje ideou rovnosti. A idea rovnosti, ako zdôrazňuje Lenin, „je najrevolučnejšou ideou v boji proti starému poriadku absolutizmu vôbec, a hlavne proti starej, vrchnostenskej, veľkostatárskej držbe pôdy“.⁴¹ Nič na tom nezmení ani fakt, že u Janka Kráľa je táto idea spojená s jeho utopickým socializmom, to znamená so snahou vybudovať budúcu spoločnosť na patriarchálnych zásadách. O tejto stránke Kráľovej ideológie platia Leninove slová, povedané na adresu Gercena, že totiž v jeho učení „niet ani zbla socializmu“ a že je to „krásna fráza, ... neškodné rojčenie, v ktorom figuruje revolučnosť buržoáznej, roľníckej demokracie“.⁴² Keby bola revolúcia roku 1848 prebiehala podľa Kráľových predstáv, najlepšie by sa bolo ukázalo, akou fikciou bol jeho socializmus. Slovensko by po takejto víťaznej revolúcii ani zďaleka nebolo predstavovalo spoločnosť, kde by vládli v hospodárstve zaostalé patriarchálne vzťahy, ale bola by to — naopak — spoločnosť, založená na vzťahoch čisto kapitalistických, kde by sa kapitalizmus, ničím nehatený, rozvíjal búrlivým tempom.

⁴¹ Lenin V. I., *Agrárny programy...*, 22.

⁴² *Lenin o literatúre*, Bratislava 1953, 47.